

A close-up photograph of a horse's head, showing its eye and mane. A yellow identification tag is visible on its forehead. The background is a soft, out-of-focus landscape.

Factsheet

EUROPESE BOEREN IN DE VERDRUKKING

DE RISICO'S VAN TTIP VOOR DE EUROPESE LANDBOUW EN VEEHOUDERIJ

APRIL 2016

Het Transatlantic Trade and Investment Partnership (TTIP) kan grote invloed hebben op landbouw en veehouderij en de voedselproductie in de Europese Unie. Lobbygroepen van het bedrijfsleven aan weerszijden van de Atlantische Oceaan maken zich sterk voor meer markttoegang,^{1,2} terwijl de maatstaven voor de productie van voedsel op het gebied van voedselveiligheid³, dierenwelzijn⁴ en bescherming van het milieu⁵ tussen de EU en de VS sterk verschillen.

In de voedsel- en drankenindustrie in de Europese Unie gaat naar schatting €1.2 biljoen om⁶, maar de handel is complex en wordt gekenmerkt door grote verschillen tussen landbouwsectoren, soorten fabrikanten en de diverse lidstaten. Er zijn maar een paar onderzoeken waarin überhaupt is geprobeerd om de impact van TTIP op voedsel en landbouw en veehouderij inzichtelijk te maken, en die worstelen met de complexiteit van het vraagstuk.

De onderzoeken laten zien dat de mogelijke exportkansen die een TTIP-verdrag zou kunnen genereren niet noodzakelijkerwijs worden doorvertaald in een hoger inkomen: het Amerikaanse ministerie van landbouw voorspelt prijsdalingen voor Europese boeren in elke voedselcategorie⁷. In Europa zullen slechts een paar sectoren een positief effect ondervinden. Bijvoorbeeld in de kaasmakerij. En zelfs daar is dat in hoge mate afhankelijk van hoe de VS omgaat met de 'non-tarifaire maatregelen' die nu worden gebruikt om handel te beperken.⁸

De modellen voorspellen dat onder TTIP de importen van voedsel en landbouwproducten uit de VS zullen toenemen,^{9,10} met mogelijk negatieve consequenties voor Europese boeren, waarbij hele sectoren onder zware druk kunnen komen te staan.¹¹ Producenten uit andere delen van de wereld die op dit moment leveren aan de EU kunnen ook tot de verliezers gaan behoren als zij worden verdrongen door Amerikaanse producenten.¹² Maatschappelijke organisaties en organisaties van boeren hebben hun zorgen geuit dat TTIP dreigt te leiden tot een verdere intensivering en concentratie van bedrijven in de landbouw aan weerszijden van de Atlantische Oceaan. Dit kan ook ten koste gaan van consumentenbescherming en de bescherming van het milieu, omdat zowel de Amerikaanse overheid als producentenorganisaties openlijk eisen dat de EU haar beschermingsniveaus afzwakt, bijvoorbeeld als het gaat om de goedkeuring van genetisch gemodificeerde voedingsmiddelen, veiligheidsvoorschriften voor bestrijdingsmiddelen, het verbod op hormonen en desinfecterende baden ter bestrijding van pathogenen in de vleesindustrie.¹³

 Friends of
the Earth
Europe

 milieudefensie
anders kijken, anders kiezen

GEOGRAFISCHE AANDUIDINGEN

Een Geografische Aanduiding (GA) beschermt producten afkomstig uit een bepaalde streek. Dat soort producten is goed voor ca. 6% van de totale handel in voedsel en wijn binnen de EU.¹⁴ De Europese Commissie hecht sterk aan het veiligstellen van beschermde geografische aanduidingen in TTIP, maar stuit daarbij op groot verzet vanuit Amerikaanse lobbygroepen en het Amerikaanse Congres.¹⁵

GA-exporten buiten de EU bestaan voor 90% uit wijnen en gedistilleerde dranken;¹⁶ producenten van GA-levensmiddelen richten zich veel meer op de eigen thuismarkt en de Europese interne markt.¹⁷ In 2010 namen slechts drie lidstaten (Frankrijk, Italië en het Verenigd Koninkrijk) 86% van de GA-exporten voor hun rekening, waarbij die handel ook nog eens werd gedomineerd door een zeer klein aantal producten: champagne, cognac, Schotse whisky, Grana Padano and Parmigiano Reggiano.¹⁸

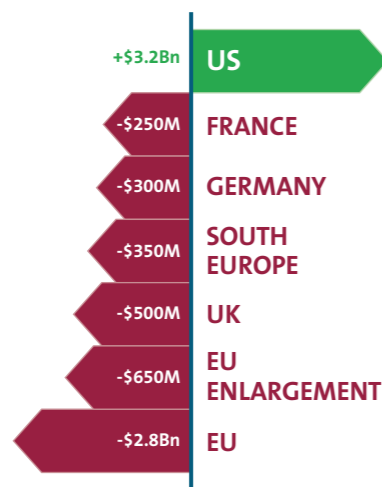
Zelfs als de Commissie erin slaagt om goede afspraken te maken over GA-producten, dan zal dit vooral ten goede komen aan een beperkte groep producenten in slechts enkele lidstaten. De zorg leeft dat de belangen van andere landbouwsectoren zullen worden uitgeruild, omdat de Commissie op dit punt al te graag tot een akkoord wil komen.¹⁹

RUNDTVLEES

Alle economische modellen voorspellen dat bij afschaffen van de EU-tarieven de hoeveelheden geïmporteerd Amerikaans rundvlees stevig zullen toenemen met max. ca. \$3 miljard.²⁰ De inschatting is dat traditionele houders van weiderunderen, die vlees van hoge kwaliteit produceren, extra kwetsbaar zullen zijn voor toegenomen importen van goedkoop Amerikaans rundvlees, met "mogelijk verstrekende sociale en ecologische consequenties voor bepaalde EU-regio's".²¹ Op dit moment blijven de importen uit de VS nog beperkt door het in de EU geldende verbod op hormonen in rundvlees²² en de beperkte importquota voor hormoon-vrij rundvlees.

Voorspelde vleesproductie van CEPII

Er wordt flinke druk uitgeoefend om dit verbod op te heffen.²³ Maar het ligt voor de hand dat men niet zal overgaan tot het volledig vrijgeven van de tarieven, maar dat in plaats daarvan afspraken zullen worden gemaakt over een hogere import van hormoonvrij rundvlees uit de VS. Evengoed kan dit nog zware consequenties hebben voor Europese boeren.²⁴ Een organisatie van Franse boeren heeft becijferd dat de verwachte quota, in combinatie met een recent overeengekomen quotum voor Canada, kan leiden tot "een omzetsdaling van 40% tot 50% voor...Europese veehouders".²⁵

ZUIVEL

De zuivelhandel is complex, met zeer uiteenlopende producten (van poedermelk tot traditionele kazen) en (weder)verkopers die variëren van kleine boeren. Veranderingen in de melkquota en het subsidiesysteem van de EU trekken nu al een zware wissel op de melkveehouderij. De Europese Commissie wil via TTIP betere toegang tot de zuivelmarkt in de VS bewerkstelligen, maar in de recente onderhandelingen met de landen rond de Stille Oceaan heeft de VS maar weinig concessies ten nadele van de eigen zuivelindustrie gedaan.²⁶

De economische modellen voorspellen een substantiële toename van de zuivelhandel als gevolg van TTIP-exporten van de VS zouden naar verwachting toenemen met maximaal \$5.4 miljard, en die van de EU met maximaal \$3.7 miljard, al stellen de onderzoekers dat die cijfers met de nodige voorzichtigheid moeten worden geïnterpreteerd.²⁷⁻²⁸ Zelfs als de handel toeneemt, kunnen Europese melkveehouders te maken krijgen met terugvallende prijzen.²⁹ En in sommige lidstaten, met name in Oostenrijk, België en het Verenigd Koninkrijk, zal naar verwachting het aandeel van de zuivelindustrie als geheel afnemen.³⁰

De Europese Commissie stelt dat TTIP ervoor zal zorgen dat de export van zuivel van de EU toeneemt, maar het gros van de meeroportbrengst komt voor rekening van kaas.³¹ De Commissie lijkt ook sterk in te zetten op bescherming voor een lijst van geregistreerde Geografische Aanduidingen, waarvan een groot deel voor kazen zullen zijn. Boerenorganisaties uit de VS zorg dat de Commissie de belangen van andere zuivelsectoren zal opofferen om tot overeenstemming te komen.³²

Vanwege de complexiteit van de zuivelhandel en de duidelijke verbanden tussen de prijzen van grondstoffen en de prijs die boeren ontvangen voor hun melk, is het moeilijk om precies in te schatten wat de impact van TTIP zal zijn. Er is nader onderzoek nodig naar de overlevingskansen van kleine en middelgrote melkveebedrijven in een meer geïntegreerde markt tussen de EU en de VS in welke vorm dan ook.

LANDBOUWGEWASSEN

Zowel de VS als de EU zijn grote producenten, hoewel ze aanzienlijk van elkaar verschillen voor wat betreft hun belangrijkste gewassen.³³ De handel is vrij gering – de VS is geen belangrijke markt voor de granen en oliezaden van de EU, en het enige dat de VS op grotere schaal naar de EU exporteert zijn sojabonen en sojameel.³⁴

"Meer vrijhandel met de VS zal waarschijnlijk nadelig zijn voor de primaire producenten van granen en oliehoudende gewassen"

UK Agriculture and Horticulture Development Board (AHDB, 2013b)

Hoewel de Europese Commissie heeft aangegeven dat TTIP niet van invloed zal zijn op de wetgeving of procedures van de EU ten aanzien van genetisch gemodificeerde gewassen,³⁵ blijkt uit uitlatingen van overheidsinstanties in de VS dat de regulering van genetisch gemodificeerde gewassen een belangrijk onderwerp is voor de onderhandelaren.³⁶

De modellen voorspellen dat de afschaffing van tarieven onder TTIP een negatief effect zal hebben op de teelt van graangewassen, met een afname tot wel 6% in sommige lidstaten.³⁷ De meeste scenario's voorspellen een afname van de teelt van tarwe, maïs en koolzaad in de EU, als ook dat "een handelsakkoord kan leiden tot hoge EU-importen uit de VS".³⁸ De gevolgen voor telers zijn echter moeilijk te voorspellen, omdat zij kunnen omschakelen naar andere gewassen.

PLUIMVEE EN EIEREN

De handel in pluimvee producten en eieren tussen de VS en de EU is zeer gering,³⁹ maar lobbygroepen in de VS willen TTIP gebruiken om de EU-markt open te breken. Organisaties van Europese producenten maken zich hier zorgen over omdat dierenwelzijnseisen in de VS over het algemeen lager zijn en grotendeels bestaan uit vrijwillige normen,⁴⁰ terwijl pluimveehouders in de EU aan veel strengere wettelijke eisen moeten voldoen.⁴¹ Desondanks is dierenwelzijn uit het TTIP-verdrag gehaald.

Veiligheids- en hygiënenormen lopen tussen de EU en de VS sterk uiteen, waarbij de EU vasthoudt aan de duurdere "van boer tot bord"-benadering.⁴² Vanwege deze verschillen gelden er beperkingen voor de import van pluimveevleesproducten uit de VS, omdat in de EU het wassen van pluimveevlees voor het terugdringen van ziekteverwekkers niet is toegestaan. Maar de bezorgdheid bestaat dat de Europese Commissie bezig is de weg vrij te maken om deze chemische baden alsnog toe te staan en zo de import van goedkope Amerikaanse producten mogelijk te maken.⁴³

Het Amerikaanse ministerie van landbouw voorspelt slechts een kleine toename in de export van pluimvee producten uit de VS ten gevolge van TTIP.⁴⁴ Ander onderzoek suggereert dat dit het gevolg is van het feit dat import van pluimveevlees uit de VS krachtige concurrentie ondervindt van Brazilië en Thailand,⁴⁵ die nu de belangrijkste herkomstlanden vormen van waaruit de EU pluimveevleesproducten importeert. Geen van de economische analyses heeft de invloed van TTIP op de productie van eieren onderzocht.

VARKENSVLEES

De varkensvleesindustrie in de EU is twee keer zo groot als die in de VS,⁴⁶ en kent strengere dierenwelzijnsnormen.⁴⁷ De EU-markt doet alleen onder voor die van China en de lobby van Amerikaanse producenten wil graag toegang.⁴⁸ Maar de importen vanuit de VS zijn op dit moment zeer gering, omdat het in de EU, vanwege zorgen over de veiligheid voor de consument, niet is toegestaan om vlees op de markt te brengen dat sporen van groeihormonen zoals ractopamine bevat: 60% tot 80% van de varkens in de VS krijgt dit hormoon toegediend.⁴⁹

Naast het opheffen van het verbod op ractopamine, ijveren lobbygroepen uit de VS voor het volledig afschaffen van alle tarieven. Historisch gezien heeft de EU de varkenssector altijd sterk afgeschermd en het ligt daarom meer voor de hand dat de EU de VS een hoog quotum voor ractopamine-vrij varkensvlees zal bieden – hetgeen nog altijd een aparte aanvoer vanuit de VS kan bevorderen.

De meeste economische modellen maken geen onderscheid tussen varkensvlees en andere vleessoorten, maar geven wel aan dat de eliminatie van tarieven kan leiden tot een teruggang in de witvleessector in de EU met wel 9% in de Baltische staten, en tot "significante extra importen...en nieuwe economische problemen voor EU-producenten".⁵⁰

CONCLUSIE:

De analyses voorspellen dat onder TTIP de importen uit de VS zullen toenemen, terwijl de voordelen voor EU-producenten veel geringer zijn. Onderzoeken voorspellen dat de bijdrage van de landbouw aan het BNP in de EU zal teruglopen met een percentage dat kan oplopen tot 0,8%, terwijl in de VS de bijdrage van de landbouw aan het BNP juist met 1,9% stijgt. Het Amerikaanse ministerie van

landbouw voorspelt voor elke voedselcategorie een daling van de prijs die Europese boeren betaald krijgen.

Bij elkaar genomen, voorspellen de onderzoeken op basis van economische modellen dat TTIP zeer nadelige effecten kan hebben op diverse Europese landbouwsectoren. Veel boeren in de EU zullen door TTIP in de problemen komen. Slechts een klein aantal profiteert.

ENDNOTES

- 1 Brief van een groot aantal voedsel- en boerenorganisaties en -verenigingen aan ambassadeur Ron Kirk, March 4, 2013: <http://www.nppc.org/wp-content/uploads/2013-03-04-Ag-Coalition-US-EU-FTA.pdf>
- 2 WOB-verzoek van Friends of the Earth Europe inzake ontmoetingen tussen ambtenaren van de Europese Commissie en lobbygroepen van bedrijven over TTIP: Friends of the Earth Europe (2014) Who's driving the EU-US trade talks? <https://www.foeeurope.org/whos-driving-eu-us-trade-talks-070714>
- 3 Directorate-General for Internal Policies, Policy Department A (2015) Food Safety Policy and Regulation in the United States IP/A/ENVI/2015-05. p.30
- 4 World Animal Protection/Humane Society International. (2014). TTIP: Pig Production in the EU and US
- 5 Friends of the Earth Europe, Institute for Agriculture and Trade Policy (2013) EU-US trade deal: a bumper crop for 'big food'? https://www.foeeurope.org/sites/default/files/foee_iatp_factsheet_ttip_food_oct13.pdf
- 6 FoodDrinkEurope (2015) Data and trends: European Food and Drink Industry 2014-15 http://www.fooddrinkeurope.eu/uploads/publications_documents/Data_and_Trends_2014-20152.pdf
- 7 Beckman, J., Arita, S., Mitchell, L., & Burfisher, M. (2015). Agriculture in the Transatlantic Trade and Investment Partnership: Tariffs, Tariff-Rate Quotas, and Non-Tariff Measures ER-198. USDA Economic Research Service.
- 8 Bureau, J.-C., Disdier, A.-C., Emlinger, C., Foure, J., Felbermayr, G., Fontaigne, G., & Jean, S. (2014). Risks and opportunities for the EU agri-food sector in a possible EU-US trade agreement. Brussels: European Parliament Policy Department B: Structural and Cohesion Studies
- 9 Fontaigne, L., Gourdon, J., & Jean, S. (2013). Transatlantic Trade: Whither partnership, which economic consequences? CEPII Policy Brief.
- 10 Beckman, J., Arita, S., Mitchell, L., & Burfisher, M. (2015). Agriculture in the Transatlantic Trade and Investment Partnership: Tariffs, Tariff-Rate Quotas, and Non-Tariff Measures ER-198. USDA Economic Research Service.
- 11 Bureau, J.-C., Disdier, A.-C., Emlinger, C., Foure, J., Felbermayr, G., Fontaigne, G., & Jean, S. (2014). Risks and opportunities for the EU agri-food sector in a possible EU-US trade agreement. Brussels: European Parliament Policy Department B: Structural and Cohesion Studies
- 12 Beckman, J., Arita, S., Mitchell, L., & Burfisher, M. (2015). Agriculture in the Transatlantic Trade and Investment Partnership: Tariffs, Tariff-Rate Quotas, and Non-Tariff Measures ER-198. USDA Economic Research Service.
- 13 Zie commentaren in US Trade Representative (2014) 2014 Report on Sanitary and Phytosanitary Measures, Washington DC: Office of the United States Trade Representative, en US Trade Representative (2014) 2014 Report on Technical Barriers to Trade, Washington, DC: United States Government. Voor opmerkingen vanuit het bedrijfsleven, zie noot 1
- 14 Chever, T., Renault, C., Renault, S., & Romieu, V. (2012). Value of production of agricultural products and foodstuffs, wines, aromatised wines and spirits protected by a geographical indication. Brussels, Belgium: European Commission/AND International.
- 15 US Congress. (2014). Letter to Secretary Vilsneck and Ambassador Froman: 9 May 2014. <http://www.commonfoodnames.com/wp-content/uploads/House-Dairy-TTIP-Letter.pdf>
- 16 Chever, T., Renault, C., Renault, S., & Romieu, V. (2012). Value of production of agricultural products and foodstuffs, wines, aromatised wines and spirits protected by a geographical indication. Brussels, Belgium: European Commission/AND International.
- 17 DG Agriculture and Rural Development. (2015). GIs in TTIP - 'Limited' document for the EU Trade Policy Committee: 23rd February 2015. <http://www.scribd.com/doc/272180505/EU-Internal-Hymn-Sheet-for-GIs-in-TTIP>
- 18 Chever, T., Renault, C., Renault, S., & Romieu, V. (2012). Value of production of agricultural products and foodstuffs, wines, aromatised wines and spirits protected by a geographical indication. Brussels, Belgium: European Commission/AND International.
- 19 ICOS. (2015). Dairy trade updates: TTIP in trouble? 8 June 2015 <http://www.icos.ie/2015/06/08/dairy-trade-updates-ttip-in-trouble/>
- 20 Fontaigne, L., Gourdon, J., & Jean, S. (2013). Transatlantic Trade: Whither partnership, which economic consequences? CEPII Policy Brief. Appendix
- 21 Bureau, J.-C., Disdier, A.-C., Emlinger, C., Foure, J., Felbermayr, G., Fontaigne, G., & Jean, S. (2014). Risks and opportunities for the EU agri-food sector in a possible EU-US trade agreement. Brussels: European Parliament Policy Department B: Structural and Cohesion Studies p 49
- 22 Een verbod op Estradiol, testosteron, progesteron, zeranol, trenbolone acetaat en melengestrol acetaat werd van kracht in 1989
- 23 Western Livestock Journal, 23 October 2015. More U.S. beef to Europe likely with TTIP agreement. <https://wj.net/article-permalink-12155.html>
- 24 Thelle, M., Jeppesen, T., Veng Pinje, J., Kjoller-Hansen, A., Davies, R., & Francois, J. (2015). TTIP impact in Ireland. Copenhagen Economics.
- 25 Interbev: Interprofession betail et viande. (2015). CETA and Transatlantic Trade and Investment Partnership (TTIP) What are the consequences for the French beef sector?
- 26 USDA Foreign Agricultural Service. (2015). Trans-Pacific Partnership: benefits to US agriculture. Washington DC.
- 27 Bureau, J.-C., Disdier, A.-C., Emlinger, C., Foure, J., Felbermayr, G., Fontaigne, G., & Jean, S. (2014). Risks and opportunities for the EU agri-food sector in a possible EU-US trade agreement. Brussels: European Parliament Policy Department B: Structural and Cohesion Studies p 49
- 28 Fontaigne, L., Gourdon, J., & Jean, S. (2013). Transatlantic Trade: Whither partnership, which economic consequences? CEPII Policy Brief. Appendix
- 29 Beckman, J., Arita, S., Mitchell, L., & Burfisher, M. (2015). Agriculture in the Transatlantic Trade and Investment Partnership: Tariffs, Tariff-Rate Quotas, and Non-Tariff Measures ER-198. USDA Economic Research Service.
- 30 Bureau, J.-C., Disdier, A.-C., Emlinger, C., Foure, J., Felbermayr, G., Fontaigne, G., & Jean, S. (2014). Risks and opportunities for the EU agri-food sector in a possible EU-US trade agreement. Brussels: European Parliament Policy Department B: Structural and Cohesion Studies p 49
- 31 Beckman, J., Arita, S., Mitchell, L., & Burfisher, M. (2015). Agriculture in the Transatlantic Trade and Investment Partnership: Tariffs, Tariff-Rate Quotas, and Non-Tariff Measures ER-198. USDA Economic Research Service.
- 32 ICOS. (2015). Dairy trade updates: TTIP in trouble? 8 June 2015 <http://www.icos.ie/2015/06/08/dairy-trade-updates-ttip-in-trouble/>
- 33 International Grains Council. (2016). Grain Market Report 462: 21st January 2016. <http://www.igc.int/downloads/gmsrsummary/gmsrsumme.pdf>
- 34 DG Agriculture and Rural Development (2015). EU Cereals Trade: 2014/15 marketing year. Committee for the Common Organisation of Agricultural Markets: Agri C 4.
- 35 Directorate-General for Trade. (2015). Inside TTIP: an overview and chapter by chapter guide. http://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2015/july/tradoc_153635.pdf
- 36 Bijvoorbeeld: "long delays in reviews of biotech products" "must... be addressed in the negotiations" (USDA Foreign Agricultural Service, 2015a).
- 37 Bureau, J.-C., Disdier, A.-C., Emlinger, C., Foure, J., Felbermayr, G., Fontaigne, G., & Jean, S. (2014). Risks and opportunities for the EU agri-food sector in a possible EU-US trade agreement.
- 38 Ibid. p 57.
- 39 European Commission. (2016). Agri-Food Trade Statistical Factsheet: European Union - USA. Brussels: Directorate-General for Agriculture and Rural Development. http://ec.europa.eu/agriculture/trade-analysis/statistics/outside-eu/countries/agrifood-usa_en.pdf
- 40 National Chicken Council. (2012). Animal Welfare for Broiler Chickens. <http://www.nationalchickencouncil.org/industry-issues/animal-welfare-for-broiler-chickens/>
- 41 Richtlijn 2007/43/EC schrijft de minimale dierenwelzijnsnormen voor voor pluimvee dat binnen wordt gehouden, o.a. ten aanzien van de maximale bezettingsdichtheid, verlichting, strooisel, ventilatie en voedernormen. Richtlijn 1999/74/EC schrijft voor dat legkippen alleen in 'verrijkte kooien' (minimale ruimte van 750 cm²) of in een niet-gekooide alternatief worden gehouden.
- 42 van Horne, P. L., & Bondt, N. (2014). Competitiveness of the EU poultry meat sector. Wageningen: LEI Wageningen UR.
- 43 In 2014 vroeg de Europese Commissie de Europese Autoriteit voor voedselveiligheid een besluit te nemen over de veiligheid van het wassen van pluimveevlees in peroxyazijnzuur.
- 44 Beckman, J., Arita, S., Mitchell, L., & Burfisher, M. (2015). Agriculture in the Transatlantic Trade and Investment Partnership: Tariffs, Tariff-Rate Quotas, and Non-Tariff Measures ER-198. USDA Economic Research Service.
- 45 van Horne, P. L., & Bondt, N. (2014). Competitiveness of the EU poultry meat sector. Wageningen: LEI Wageningen UR.
- 46 DG Agriculture and Rural Development. (2014). Pig meat statistics. http://ec.europa.eu/agriculture/markets-and-prices/market-statistics/index_en.htm
- 47 World Animal Protection/Humane Society International. (2014). TTIP: Pig Production in the EU and US
- 48 National Pork Producers Council. (2013). Comments on the "Transatlantic Trade and Investment Partnership".
- 49 Strom, S. (2015). New type of drug-free labels for meat has USDA blessing. New York Times: 4 September 2015.
- 50 Bureau, J.-C., Disdier, A.-C., Emlinger, C., Foure, J., Felbermayr, G., Fontaigne, G., & Jean, S. (2014). Risks and opportunities for the EU agri-food sector in a possible EU-US trade agreement. Brussels: European Parliament Policy Department B: Structural and Cohesion Studies p 49

Onderzoek en tekst: Emily Diamond, Mute Schimpf

Bijdragen en redactie: Adrian Bebb, Andrew Kennedy
Met dank aan Jean Christophe Bureau, Alan Matthews, Leokadia Oreziak voor hun nuttige commentaar.

Design: Lindsay Noble www.lindsayynoble.co.uk

Financiering: Deze brochure is tot stand gekomen met financiële steun van DG Milieu van de Europese Commissie. Verantwoordelijkheid voor de inhoud van dit document is volledig voor rekening van Friends of the Earth Europe en kan op geen enkele manier worden aangemerkt als een stellingname van de hierboven genoemde financier. De financier kan op geenlei wijze verantwoordelijk worden gehouden voor de manier waarop de informatie die dit document bevat wordt aangewend.

Friends of the Earth Europe

Jacomijn Pluimers
Milieudefensie (Friends of the Earth the Netherlands)
Postbus 19199
1000 GD Amsterdam
The Netherlands

milieudefensie
anders kijken, anders kiezen

tel: +31 (0) 20 5507300
email: jacomijn.pluimers@milieudefensie.nl